

УДК 341.3

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v104.2024.11>*О. В. Плотніков*

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАБОРОНИ ЕКСПАНСИВНИХ КУЛЬ В РОБОТІ ГААЗЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ МИРУ 1899 РОКУ

Постановка проблеми. Обмеження озброєнь є одним з основних напрямків розвитку міжнародного гуманітарного права. Відомі численні договори, що забороняють або обмежують окремі види зброї, зокрема, засліплюючу лазерну зброю, запалювальну зброю, протипіхотні міни, тощо. Для розуміння сутності цих заборон велике значення має історія обмежень озброєнь в міжнародному гуманітарному праві. Це змушує звернутися до Гаазької конференції миру 1899 року як першої міжнародної конференції, що запровадила обмеження озброєнь. Серед ухвалених Конференцією правових інструментів необхідно виділити Декларацію III про заборону експансивних куль та куль, що легко розширюються або розплющуються в людському тілі (експансивних куль). Встановлена нею заборона зберігається по даний момент (зокрема, вона є обов'язковою для України), і ця заборона не повторюється в наступних договорах. Разом з тим, ця заборона залишається цілком дієвою, що підтверджується нормою статті 8(2)(b)(xix) Римського статуту Міжнародного кримінального суду, відповідно до якої «застосування куль, що легко розгортаються або сплющуються в тілі людини, таких як кулі з твердою оболонкою, яка не повністю покриває осердя або має надрізи» [1] визнається воєнним злочином. Ратифікація Римського Статуту вказує на актуальність даної заборони для України.

Метою дослідження є встановлення історичних передумов, що призвели до ухвалення Гаазькою конференцією миру 1899 року заборони експансивних куль, виявлення змісту цієї заборони та її наслідків для правового режиму контролю озброєнь в міжнародному гуманітарному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з Гаазькою конференцією миру та ухваленими нею механізмами контролю озброєнь доволі слабо висвітлені у вітчизняній юридичній літературі. Можна говорити лише про окремі згадки, але не про систематичні дослідження. В зарубіжній літературі можна виділити окремі розвідки, наприклад, сучасні роботи С. Баркрофта, Д.Ф. Вагтса, Р.Дж. Паркінсона, та давні дослідження Ф.В. Холлса та В.І. Хулла, що були виконані в перші роки ХХ століття та опосередковували бачення того історичного періоду.

Виклад основного матеріалу. Вперше про міжнародно-правовий режим заборони та/або обмеження озброєнь можна говорити починаючи з кінця ХІХ століття, коли внаслідок Першої та Другої мирних конференцій було схвалено ряд документів міжнародно-правового характеру щодо обмеження війни в цілому, та зокрема щодо заборони чи обмеження конкретних видів зброї. Проведення цих конференцій відкрило можливість для створення перших всеохоплюючих міжнародно-правових режимів контролю озброєнь.

Д.Ф. Вагтс зауважує, що Гаазькі мирні конференції скликалися, переважно, з метою кількісного контролю озброєнь та обмеження «гонитви озброєнь» що мала місце в XIX столітті. В цьому сенсі, результат Конференцій можна назвати неочікуваним для їх авторів, оскільки за їх результатами відбулося не кількісне, а якісне обмеження озброєнь, тобто заборона чи обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї без обмеження кількості дозволеної зброї [2, с. 31]. Причини проведення Мирних конференцій 1899 та 1907 років слід шукати в подіях XIX століття. В цей період індустріальна революція суттєво змінила обличчя війни як на суходолі, так і на морі. З'явилися такі принципово нові види зброї як магазинна гвинтівка, скорострільні казнозарядні гармати, для пострілу з яких використовується бездимний порох, кулемети, задушливі гази. Виникла практика застосування в бойових діях літальних апаратів, спочатку повітряних куль та дирижаблів, а пізніше – літаків. Індустріальний розвиток дозволив виробляти такі нові види зброї в нечуваних раніше кількостях. Море заповнили залізні пароплави з нарізними гарматами. Змінилася і соціально-економічна природа війни. Виникли масові призовні армії, що для пересування використовували залізниці.

Водночас, життєвий цикл озброєнь помітно скоротився через те, що, у зв'язку зі стрімким науково-технічним розвитком, нові види зброї почасти застарівали вже в момент прийняття на озброєння. Гонитва озброєнь в другій половині XIX століття змусила держави суттєво підвищити свої військові бюджети, особливо в тому, що стосується флотських озброєнь. Так, в період між 1894 та 1913 роком воєнний бюджет Великої Британії зріс на 117 відсотків, Франції – на 91 відсоток, Російської Імперії – на 185 відсотків, Германської Імперії – на 158 відсотків, а Австро-Угорщини – на 160 відсотків [3, с. 106]. Це зростання збіглося у часі з підвищенням видатків на соціальні потреби, наприклад на охорону здоров'я, освіту та боротьбу з безробіттям. Це ставило перед державами проблему скорочення видатків, в тому числі, видатків на озброєння, що стали невідомими для національних бюджетів.

Ідея про можливість скорочення гонитви озброєнь засобами міжнародного права в цей період була вже не новою. Вже був ухвалений ряд документів міжнародного характеру, зокрема Паризька декларація про морське право 1856 року [4], Женевська конвенція про поліпшення долі поранених на полі бою 1864 року [5], Санкт-Петербурзька декларація щодо куль вагою менше 400 грамів [6]. В експертних колах того часу спостерігався ентузіазм щодо можливості ухвалення всеохоплюючого кодексу правил війни. В 1874 році представниками 15 держав була схвалена Брюсельська декларація щодо законів і звичаїв війни [7]. В 1880 році Інститут міжнародного права опублікував Оксфордське керівництво з права війни, що ґрунтувалося на положеннях Брюсельської декларації [8]. Вже ці ранні документи містили обмеження озброєнь, зокрема отрути та отрутої зброї, а також «зброї, боєприпасів чи матеріалів, призначених для нанесення непотрібних страждань».

Конференція відкрилася 20 травня 1899 року. Під час другого засідання, що мало місце 20 травня, її порядок денний був розділений між трьома комісіями. Перша комісія розглядала перші чотири пункти програми, тобто обмеження озброєнь, заборона чи обмеження застосування вибухових боєприпасів, обмеження та заборону скидання боєприпасів з повітряних куль та заборону торпедних кате-

рів та кораблів з таранами. Друга комісія розглядала питання перегляду правил ведення війни на суші та на морі. Третя комісія зосередилася на питаннях мирного вирішення міжнародних спорів.

Хоча це і не входить в предмет нашої роботи, слід коротко відзначити повний провал Першої комісії в розгляді питань, пов'язаних зі скороченням озброєнь. Незважаючи на підтримку громадськості, Комісія не підтримала пропозицій щодо обмеження кількості збройних сил строком на п'ять років та скорочення військово-морських бюджетів строком на три роки. На заваді стала позиція групи країн на чолі з США, які розглядали, в першу чергу, морські сили як гарант своїх державних інтересів. Як наслідок, Комісія в принципі не змогла домовитися про скорочення збройних сил та військових бюджетів [9, с. 71]. Очевидно, в 1899 році час для такої пропозиції ще не настав.

Однією з основних проблем, з якою зіткнулися делегати Конференції, став швидкий розвиток озброєнь та побоювання того, що будь-які обмеження можуть виявитися застарілими при появі нових видів зброї. Так, при обговоренні заборони скидання боєприпасів з повітряних куль, делегат Німеччини вказував, що він голосує за пропозицію, маючи на увазі, що майбутня декларація буде застосовуватися «до нових методів, що ще не винайдені, та є аналогічними до повітряних куль», та лише з часовим обмеженням на п'ять років [10, с. 108-109]. Делегат США в своїй промові підкреслював, що «ми не маємо досвіду використання зброї, чие застосування ми пропонуємо заборонити назавжди» [11, с. 354].

Запальна дискусія в першій комісії відбулася щодо заборони експансивних куль. Слід відзначити, що це питання було відсутнє в початковій російській пропозиції, що концентрувалася на скороченні армій, обмеженні військових бюджетів та скороченні певних видів озброєнь, зокрема вибухових боєприпасів, польових гармат, повітряних куль [12, с. 98]. Експансивні кулі в російській пропозиції не згадувалися взагалі. Відповідні пропозиції походили від делегації Швейцарії, яка виступила з ініціативою заборони «снарядів, що ускладнюють поранення та збільшують страждання», зокрема експансивних куль [13, с. 181]. Пропозицію підтримав делегат Нідерландів, який зазначив, що його уряд інструктував його вимагати формальної заборони таких куль [13, с. 181]. Таким чином, питання експансивних куль швидко стало однією з ключових тем для дискусії.

Тут делегати мали певну опору у вигляді Декларації щодо запалювальних куль 1868 року, однак йшлося про інший тип куль, а саме про так звані кулі «дум-дум», що не вибухали, і не запалювали, однак були зроблені таким чином, аби розгортатися при потрапленні в ціль, що призводило до страшних поранень та каліцтва людей, що бували ними уражені (кулі дум-дум). Такі кулі були винайдені в британському арсеналі в Калькутті, де розробили кулю з м'яким металічним носиком, який дозволяв кулі розширюватися при потрапленні в ціль та надавало їй значно більшу зупиняючу силу, ніж в звичайних твердих куль. Британська армія особливо цінувала такі кулі та використовувала їх у війнах з неєвропейцями [2, с. 34-35]. Відповідно, особливий супротив ухваленню документу проти таких куль чинили представники Великої Британії, а також США. Так, британський делегат генерал Ардах заявляв: «ваш фанатичний варвар, коли він отримує пора-

нення, які є недостатніми аби зупинити його чи вивести із строю, продовжує йти вперед зі списом чи мечем в руці, і до того, як в вас з'являється можливість відповісти йому, що його поведінка кричуще порушує уявлення, пов'язані з належною поведінкою пораненого (тобто, лягти на носилки), він може відрубати вам голову» [14, с. 64].

Хоча цей радикальний погляд і не знаходив помітної підтримки, деякі делегати висловлювали занепокоєння, що заборона певних видів куль не обмежить уяви зброярів, які можуть створити кулі, що хаотично рухаються в тілі або мати загострені краї чи інші характеристики, які посилять їхню руйнівну дію [15, с. 114]. Разом з тим, на делегатів Конференції (мабуть вперше в історії контролю озброєнь) вплинули міркування, наведені медиками, зокрема стаття німецького хірурга П. фон Брунса, в якій зазначалося, що кулі з м'яким вістряем наносять обширні рани, розривають м'які тканини та дроблять кістки, наносючи ушкодження, що є явно непотрібними для досягнення мети виведення противника із строю [16]. Брунсу опонував британський лікар А. Огстон, який вказував на некоректність методології Брунса та на те, що для своїх експериментів останній використав не справжні кулі, що застосовувалися британською армією, а спеціальним чином оброблені мисливські кулі, які, як стверджував Огстон, мали вчетверо більший розмір осердя, ніж британські кулі, через що нанесені ними рани були суттєво важчі, ніж бойові поранення, нанесені кулями дум-дум [16, с. 813].

Статтю Огстона активно цитував британський представник, однак безуспішно. Під впливом медичних аргументів, більшість делегатів в першій комісії поділяли погляд, що порівнював експансивні кулі з розривними кулями, що вже були заборонені Санкт-Петербурзькою декларацією. Відбулося обговорення питань про те, чи такі кулі посилюють рани та збільшують страждання пораненого та чи кулі, що спричиняють таку величезну руйнівну дію в тілі, є потрібними. При цьому, навіть британський делегат погоджувався з технічним описом ефекту застосування куль дум-дум, однак продовжував наполягати на праві застосовувати такі кулі проти «дикунських племен» [18, с. 79].

Інші делегати вбачали, що британський підхід суперечить духу гуманності. Президент підкомісії, зокрема, висловлював думку, що «не може бути розрізнення, встановленого між снарядами, дозволеними та снарядами забороненими відповідно до ворога, проти якого ведеться боротьба, навіть якщо вони дикуни» [19, с. 137]. Зрештою, підкомісія запропонувала Конференції наступне формулювання: «використання куль, що легко розширюються чи сплющуються в людському тілі (роблячи рани непотрібно жорстокими), таких як вибухові кулі, кулі з твердою оболонкою, що не повністю покриває осердя чи мають надрізи, слід заборонити» [19, с. 137]. Однак пізніше згадку про вибухові кулі було прибрано, аби забезпечити, щоб заборона стосувалася саме гвинтівки, калібр яких на той момент розглядався як замалий для того, аби стріляти вибуховими кулями [19, с. 137].

На цьому етапі пропозиція зіткнулася з активним супротивом представника США капітана Крозье. Він посилався на текст Санкт-Петербурзької декларації, відповідно до якої послаблення військових сил противника є законною ціллю війни, і що для досягнення цієї цілі слід виводити із строю якомога більше людей.

Відповідно, Крозье запропонував формулювання, що передбачало заборону «всіх видів куль, що перевищують межі, необхідні для виведення людини із строю» [18, с. 80]. До того ж, Крозье зазначив, що російська пропозиція слабка, оскільки вона спрямована лише проти одного типу куль: таких що легко розширюються чи сплющуються, залишаючи простір для інших типів куль, що можуть не відповідати цьому опису, однак наносити жорстокі поранення [18, с. 81].

Однак, ці аргументи не викликали ентузіазму в більшості делегацій, і 17 з 26 виступили за формулювання, запропоноване комісією, на протипагу формулюванню, запропонованому представником США. Зрештою, саме це формулювання в дещо допрацьованому вигляді і було ухвалене комісією та Конференцією в цілому, що завершило дискусію та призвело до появи Декларації III про заборону експансивних куль та куль, що легко розширюються або розплющуються в людському тілі [20].

Висновки. Заборона застосування конкретних видів зброї стала неочікуваним, якщо не сказати небажаним результатом Гаазької конференції миру 1899 року. Від початкових планів скорочення армій та обмеження воєнних бюджетів делегати прийшли до прямих заборон певних видів зброї, одним з яких стали експансивні кулі. Історія обговорень під час Конференції демонструє яким чином гуманітарні міркування та тиск громадськості зрештою визначили позиції держав-учасниць. З трьох заборонених видів зброї (снаряди, що скидаються з повітряних куль, снаряди, призначені для розпилення задушливих чи ядовитих газів, експансивні кулі), саме експансивні кулі, станом на момент заборони, були випробувані, та їхня ефективність була доведена. Таким чином, історія заборони експансивних куль є першим в історії випадком, коли міркування гуманності переважили міркування доведеної військової необхідності.

Література

1. Римський статут Міжнародного кримінального суду, 1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_588 (дата звернення: 29.10.2024).
2. Vagts D.F. The Hague Conventions and Arms Control. *The American Journal of International Law*. 2000. Vol. 94. No. 1. P. 31–41. P. 31.
3. Ferguson N. The Pity of War. Explaining World War I. New York: Basic Books, 1999. 563 p. P. 106.
4. Declaration Respecting Maritime Law. Paris, 16 April 1856. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ru/ihl-treaties/paris-decl-1856> (дата звернення: 25.10.2024).
5. Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field. Geneva, 22 August 1864. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gc-1864> (дата звернення: 25.10.2024).
6. Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight. Saint Petersburg, 29 November / 11 December 1868. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/st-petersburg-decl-1868> (дата звернення: 25.10.2024).
7. Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War. Brussels, 27 August 1874. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ru/ihl-treaties/brussels-decl-1874> (дата звернення: 25.10.2024).
8. The Laws of War on Land. Oxford, 9 September 1880. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ru/ihl-treaties/oxford-manual-1880?activeTab=historical> (дата звернення: 25.10.2024).
9. Boyle F.A. Foundations of World Order. The Legalist Approach to International Relations (1898–1922). Durham: Duke University Press, 1999. 220 p.
10. Parkinson R.J. Aeronautics at the Hague Conference of 1899. *The Air Power Historian*. 1960. Vol. 7. No 2. P. 106–111.

11. The Proceedings of the Hague Peace Conferences. J.B. Scott (ed.). New York: Oxford University Press, 1920. 732 p.
12. Hollis F.W. The Peace Conference at the Hague: and Its Bearings on International Law and Policy. London: Macmillan, 1900. 572 p.
13. Hull W.I. The Two Hague Conferences and Their Contribution to International Law. Boston: Ginn, 1908. 516 p.
14. Barcroft S. The Hague Peace Conference of 1899. *Irish Studies of International Affairs*. 1989. Vol 3. No 1. P. 55–68.
15. Lumsden M. Anti-Personnel Weapons. Milton Park: Taylor & Francis, 1978. 201 p.
- Kempf E. The Hague, 1899: The Prohibition of Dum-Dum Bullets in International Law. URL: <https://hr-atlas.ieg-mainz.de/articles/kempf-the-hague> (дата звернення: 28.10.2024).
16. Kempf E. The Hague, 1899: The Prohibition of Dum-Dum Bullets in International Law. URL: <https://hr-atlas.ieg-mainz.de/articles/kempf-the-hague> (дата звернення: 28.10.2024).
17. Ogston A. The Wounds Produced by Modern Small-Bore Bullets: The Dum-Dum Bullet and the Soft-Nosed Mauser. *British Medical Journal*. 1898. No 17(2). P. 813–815.
18. Instructions To The American Delegates To The Hague Peace Conferences And Their Official Reports. J.B. Scott (ed.), 1916. URL: <https://archive.org/details/instructionstoth003135mbp> (дата звернення: 25.10.2024).
19. Coupland R., Loye D. The 1899 Hague Declaration concerning Expanding Bullets: A treaty effective for more than 100 years faces complex contemporary issues. *International Review of the Red Cross*. 2003. Vol. 85. No 849. P. 135–142.
20. Declaration (IV,3) concerning Expanding Bullets. The Hague, 29 July 1899. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-decl-iv-3-1899/declaration> (дата звернення: 25.10.2024).

Анотація

Плотніков О. В. Проблематика заборони експансивних куль в роботі Гаазької конференції миру 1899 року. – Стаття.

В статті розглядається проблематика обмеження куль, що легко розгортаються або сплющуються в людському тілі в роботі Гаазької конференції миру 1899 року. Наголошується, що початково правові заборони чи обмеження озброєнь не були тематикою конференції, а результат у вигляді такої заборони чи обмеження став неочікуваним та, можливо, небажаним для держав-учасниць. Розглядаються причини проведення Конференції миру, що полягали в практичних міркуваннях обмеження військових бюджетів в умовах стрімкого розвитку систем озброєнь в другій половині XIX століття.

Розглядається порядок проведення першої Гаазької конференції миру 1899 року, розподіл тематики між комісіями та особливості їх роботи. Зазначається, що делегати Конференції не мали методології оцінки озброєнь та встановлення підстав їхньої заборони та виходили, переважно, з ситуативних міркувань.

Досліджується дискусія Конференції щодо заборони експансивних куль. Підкреслюється, що дана проблема взагалі не входила до порядку денного Конференції та була поставлена на обговорення через наполягання делегацій окремих держав та під впливом Санкт-Петербурзької декларації 1868 року. Зазначається, що переважний вплив на делегатів мав громадський тиск, спрямований на заборону таких куль як зброї, що наносить непотрібні ушкодження та спричиняє непотрібні страждання.

Досліджується дискусія щодо можливості вибіркової заборони експансивних куль, спрямована виключно на війни між «цивілізованими» народами, встановлюються причини провалу відповідних пропозицій. Розглядаються аргументи, що висувалися на користь збереження застосування експансивних куль, визначаються причини, що обумовили відмову представників держав-учасниць від таких аргументів. Виявляються фактори, що призвели до ухвалення заборони експансивних куль в тому вигляді, в якому вона була ухвалена. Робиться висновок про унікальність заборони експансивних куль як першої міжнародно-правової заборони зброї, що фактично перебувала на озброєнні, була випробувана та активно застосовувалася у збройних конфліктах. Зазначається, що ця заборона стала першим в історії випадком, коли при розгляді можливості заборони певного виду зброї, міркування гуманності перевсили міркування військової необхідності.

Ключові слова: Гаазька конференція миру, заборона експансивних куль, кулі, що легко розгортаються або сплющуються в тілі людини, контроль озброєнь, міжнародне гуманітарне право.

Summary

Plotnikov O. V. The problem of prohibition of expanding bullets in the work of the Hague Peace Conference of 1899. – Article.

The article examines the problem of restricting bullets that easily expand or flatten in the human body in the work of the Hague Peace Conference of 1899. It is emphasized that initially legal prohibitions or limitations of weapons were not the subject of the conference, and the result in the form of such a prohibition or limitation became unexpected and perhaps undesirable for the participating states. The reasons for holding the Peace Conference are considered, which consisted in practical considerations of limiting military budgets in the conditions of the rapid development of weapons systems in the second half of the 19th century.

The procedure for holding the first Hague Peace Conference in 1899, the division of topics between the commissions and the peculiarities of their work are considered. It is noted that the delegates of the Conference did not have a methodology for evaluating weapons and establishing the grounds for their prohibition and proceeded mainly from situational considerations.

The Conference's discussion on the banning of expanding bullets is investigated. It is emphasized that this problem was not included in the agenda of the Conference at all and was put up for discussion due to the insistence of the delegations of individual states and under the influence of the St. Petersburg Declaration of 1868. Delegates are said to have had a major influence on public pressure to ban bullets as weapons that cause unnecessary injury and unnecessary suffering.

The debate on the possibility of a selective ban on expanding bullets, aimed exclusively at wars between "civilized" nations, is investigated, and the reasons for the failure of the respective proposals are established. The arguments put forward in favor of maintaining the use of expanding bullets are considered, the reasons that caused the representatives of the participating states to reject such arguments are determined. The factors that led to the adoption of the ban on expanding bullets in the form in which it was adopted are revealed. A conclusion is made about the uniqueness of the ban on expanding bullets as the first international legal ban on weapons that were actually in service, were tested and were actively used in armed conflicts. It is noted that this ban was the first case in history when, when considering the possibility of banning a certain type of weapon, considerations of humanity outweighed considerations of military necessity.

Key words: Hague Peace Conference, prohibition of expanding bullets, bullets that extend or flatten easily in the human body, arms control, international humanitarian law.